

CLAUS CHRISTOFFERSEN LYSCHANDER

Christian IV's poetiske reporter

Af Flemming Lundgreen-Nielsen

Det Danmark – Frederik II's og Christian IV's – digteren Claus Christoffersen Lyschander levede og virkede i, gav plads til det store åndedrag. Det strakte sig fra Nordkap til Elben, fra Jylland over Bornholm og Gotland (eller Gulland) helt frem til og med Øsel. Skåne, Halland og Blekinge var så danske som Lolland og Falster, og den danske konge opfattede Østersøstrømmene fra Mecklenburg til Riga og Narva som dansk ansvarsområde. I Nordatlanten hørte de norske besiddelser Island og Færøerne under riget, mens Orkney- og Shetlandsøerne siden 1468-69 var pantsat til den skotske krone. Grønland vidste man også var kongeligt land, men den regelmæssige sejlads sluttede efter et forlis i 1369, og trods mange forsøg på reetablering var forbindelsen med den fjerne arktiske ø så tilfældig, at selve rejseruten nærmest var blevet glemt.

Politisk var Danmark tilsyneladende ved for alvor at rejse sig efter Christiern II's forgæves forsøg på at bevare den nordiske union og efter reformationskampene og den nyere tids eneste danske borgerkrig, Grevens Fejde. Oldenborgerne havde uanfægtet beklædt tronen i over ét århundrede, og skønt Danmark formelt var et valgrige, begyndte den skik at kære og hylde den regerende konges ældste søn til tronfølger i barnealderen at ligne en accepteret tradition. Erfaringerne fra Grevens Fejde havde lært, at flere kongsemner ikke gavnede den almindelige danskers tilværelse. På det religiøse felt var reformationen fra 1536 blevet gennemført stilfærdigt, stædigt og stort set fredeligt, litterært markeret i kirkeordinansen 1537, en komplet bibeloversættelse i 1550 og en autoriseret salmebog i 1569.

Under Frederik II fornemmedes en yderligere medvind. Toget til Ditmarsken 1559 og indsatsen under Den Nordiske Syvårskrig 1563-70 kunne i bakspejl opfattes som hæder-

fuld og glørværdig, om end Danmark ikke konkret havde profiteret meget ved udgangen af disse konflikter. Til trods for den uenighed om landets styreform, som adelen på pinlig vis demonstrerede offentligt ved Frederik II's bisættelse, var der udtalt enighed om ikke at gentage forrige generations ødelæggende begivenheder.

Kongeskiftet fra Frederik II til Christian IV betød en ny personlighed i første række, med lyst og mod til at gribe ind og forandre. Christian IV var godt forberedt til sin gerning og var energisk og duelig. Magtovertagelsen efter kroningsfestlighederne 1596 satte for alvor skub i tingene. Noget af det første, den unge konge igangsatte, var en styrkelse af den militære magt, især med forøgelse af flåden, modernisering af fæstningsværkerne ved grænserne og bygning af et tøjhusanlæg omkring en marinehavn i København. Hans tempo var, ifølge samtidige, hidtil uset hæsblesende og imponerende. Danmark skulle gøres til Nordeuropas protestantiske stormagt.

Anderledes i Sverige, hvor den adelige Vasa-æt i 1523 havde etableret sig som nyt kongedynasti. Allerede i næste generation med Gustav Vasas sønner Erik XIV og Johan III var der strid om magten, og en del af den gammelsvenske adel betragtede nok efter henrettelsen af adelsledere i Linköping i 1600 en fjern dansk unionskonge som et mindre onde end de selvrådige og genialske Vasaer. Med rivaliseringen mellem Johan III's katolske søn Sigismund og hans lutherske onkel, den senere Karl IX, så det i øvrigt nærmest ud til, at Vasaerne selv ville sønderbryde den moderne svenske nationalstat, de så energisk og målrettet havde skabt. Det kunne være Danmarks chance for at genoprette den nordiske union.

Alt dette er baggrundsstemningen for Claus Christoffersen Lyschander. Han er født i 1558, året før Christian III's død, og han dør i årsskiftet 1623-24, kort før Christian IV begiver sig ind i Tredivårskrigen og dermed indleder sin fatale kæde af militære nederlag og finansfiaskoer. Lyschander må være død i en forvisning om, at Danmark var på vej mod en strålende fremtid, som han selv med sin digtning og forskning havde været med til at lægge solid historisk grund under.

Lyschandens ydre livsløb kan i årelange perioder og i en række detaljer ikke belyses aktmæssigt. I de store træk er hans karriere ikke utypisk. Som søn af en sognepræst fra Nørre Vram i Skåne bliver han efter studier i Roskilde, Wittenberg og Rostock præst i Herfølge, ægter en professordatter og efter hendes død en anden kvinde, om hvem intet vides, end ikke med sikkerhed navnet; han deltager i biskop Resens kamp mod kryptokalvinisterne i 1610'erne og er således på den kirkehistorisk sejrende side. Han mister såvel sine

søskende som sine børn ved sygdomsepidemier og dør selv 65 år gammel – efter et virksomt og tilsyneladende uproblematisk liv.

Til dette billede kan der dog føjes andre, mere gådefulde træk. Han sættes i lighed med sine tidligt afdøde brødre Palle og Hans til at studere, formentlig ved indgriben fra Frederik II's øverste sekretær, der boede nær Nørre Vram, og fra Bille-slægtens forskellige medlemmer, – den slægt, der ejede herregården ved faderens kirke. Han vender hjem fra sine tyske studieår med anbefaling fra Frederik II's svoger, kurfyrst August af Sachsen. Har det udvirket, at han allerede som 29-årig fik et af landets bedste kald? Og hans udnævnelse til provst i Bjæverskov herred få år senere – er den et resultat af højere myndigheders planer med den unge teolog? Der vides intet om hans embedsførelse så lidt som om hans privatliv fra 1587 til 1597, bortset fra nogle arvesager på hustruens vegne. Han bliver hurtigt en holden mand med ejendomme, men hvorledes er ubekendt.

Mest bemærkelsesværdigt er det imidlertid, at Lyschander aldrig lader en prædiken, en andagtsbog eller bare en salme trykke – noget, præster ellers dengang benyttede som bilag til ansøgninger om bedre kald og fornemmere titler. Hans generelle holdning til omverdenen er utypisk for tidens præsteskab. For det første ligger hans hovedinteresse på det verdslige område. Allerede som ung præst i Herfølge holder han amanuensis i præstegården til afskrivning af historiske kilder og beretninger. For det andet er han også samtidsorienteret, man vover næsten at sige: politisk bevidst. Hans ideal er kongemagt og adel i smertefrit samarbejde. I 1616 bliver han i en alder af 58 år kongelig historiograf (tilknyttet to amanuenser!), dog fra 1618 med den latinskriverende Johs. Pontanus i Nederlandene til kollega i embedet. Lyschanders eneste færdige produkt på dette embeds vegne, *Danske Kongers Slectebog*, er klart mere en nationalhistorisk end en religiøs manifestation.

Forfatterskabet er spredt ujævnt over Lyschanders leveår. Fra det 21. til det 24. år lader han fire latinske poemer i elegiske disticha trykke (hvoraf et er tabt). Det er gængse øvelser fra studerekammeret, der efter klassiske filologers vurdering ikke rækker ud over det nogenlunde habile håndværk. Sigtet er smiger for skånsk adel og for Roskildes gejstlighed.

Efter mange års digterisk tavshed skriver Lyschander ved sit 40. år, 1597-98, på dansk et genealogisk digt om Bille-slægten. Det trykkes ikke i samtiden, men er overleveret i fem egenhændige håndskrifter til slægtens sønner i hans egen generation – altså muligvis barndomsvenner fra Nørre Vram. Ældste tryk er en udgave fra 1722, fejlagtigt tillagt efterkommeren Birgitte Bille.

Digtet er en bred historisk oversigt over de mægtige og rige Biller, som var giftet ind i størsteparten af den betydende gammeldanske adel. Den er skrevet i form af en indledning og derpå 15 monologer svarende til den senmiddelalderlige rimkrønikes, men noget utraditionelt lagt i munden på stammødrene. Skønt affattet af en mand er det altså på en måde et stykke tidlig kvindelitteratur. Efter en pålidelig samtidskilde er teksten endda en revision og udbygning af en adelsdames verskrønike fra 1540'erne, som ikke kendes mere. Stammeren til hver gren af slægten fortæller om sin opvækst, sit ægteskab, sin mand og hans bedrifter, deres børn. Som rimkrønikens kongemonologer slutter disse med den talendes meddelelse om sin død og sit begravelsessted. Lisbet Bille, født Ulstand, opridser således et psykologisk tilfælde: faderen, der, knust af sorg, fornægter den datter, hvis fødsel kostede moderen livet:

*I barselseng kaldte Gud mig hen
 Min herre til sorrig og kvide
 De gave min datter mit navn igen
 Den sorrig kan ingen vide.
 I Vram da blev jeg lagt udi grav
 Min datter mått' lade sig nøje
 Man kunne ret aldrig så kommet i lav
 Han ville hend' lide for øje.
 Og aldrig ville han komme den sted,
 Som jeg da hvilede inde
 Før han måtte selv og hvile dermed
 Og al sin sorrig forvinde.
 Men når jeg hannem randt udi sind
 Sine øjne han der hen vendte*

*Så strømmende randt hannem tåre på kind
 Og klaget sin høje elende.
 Der hviler (sagde han) min timelig trøst
 Og al min verdslige glæde
 Elendig den dag jeg haver hend' mist
 Jeg må det modelig græde.
 Han leved derefter ved atten år
 Gud véd, de sørgelig skrede
 Og fældte vel mangan modiger tår
 Huldt hjerte han mig betede.
 Siden blev han død og lagt udi lig
 Vi hviler hos andens side.
 Vore sjæle er sammen i himmerig
 Og glædes til evig tide.*

Billeslægten rimkrønike kan generelt beskrives som en adelens socialhistorie på vers, anskuet sympatiserende, modsat de fleste senere skildringer af adelens liv, som er skrevet af borgerskabet med angribende sigte.

Endelig debuterer Lyschander i 1608 som dansk digter på tryk, 50 år gammel, med hovedværket *Grønlands Chronica* samt et efterhængt digt om Kongens havn, i alt godt 5000 verslinjer. Det er i udgivelsesåret det største epos i det danske sprog. Emnet er for

hoveddigtets vedkommende genopdagelsen af Grønland gennem Christian IV's tre ekspeditioner i 1605, 06 og 07. Foran anbringer Lyschander en grundig gennemgang af Grønlands historie fra Erik den Røde til Frederik II, reelt omfattende over 2/3 af digtet.

Lyschander var ikke selv med på Grønlands-rejserne, så hans bedrift er den omfattende indsamling af oplysninger fra trykte og utrykte kilder og formidlingen af dem i en mundret og underholdende form. Faktisk véd Lyschander ikke meget mere, end vi gør i dag fra endnu bevarede dokumenter: de kgl. sejlinstruksler, sø- og landkort tegnet på turene, rapporter indleveret bagefter. Hans levende skildringer af grønlandske farvande, kyster og bjerge samt ikke mindst af eskimoerne på hjemmebane går så godt som udelukkende tilbage til en nylatinsk oversættelse af englænderen Martin Frobishers engelsksprogede rapport om en rejse til Grønlands vestkyst i 1577 – det kan bevises gennem en række detaljer. Et eksempel på Lyschanders gengivelse af eskimokultur:

*De kvinder de ser så sælsom ud,
De bær ej på hovedet hat eller klud,
Det hår hænger alt udi lase.
Ved begge øren er bundet en tjavs,
Det andet er lagt, og skikket til lavs
Ad ryggen hen ned til hase.
De river der' ansigt, og smør derpå
Både blåt og gult, og agter ej på
Sin skabning at ære og pryde.
Skjorter og særke af fiskenes sund,
Alt mesten den mad de stikker i mund,
Den lader de aldrig syde.*

*Flæsket udaf den fedeste sæl,
Før det bliver dødt, eller kølet vel,
Med skidne rødder og blade,
Det holder de for en lækkerbrad,
De sluger det ned, og er så gråd',
Og skøtter ej bord eller fade.
Som andre de visker med dug og lin,
Så bruger enhver der tunge sin,
Og lader sig det vel smage.
De agter ej renhed, blusel, ej tugt,
Dem følger altid så streng en lugt
Som stinkende tran og lage.*

Til denne litterære kilde fra Lyschanders ungdom kan naturligvis komme interviews med hjemvendte ekspeditionsdeltagere i København. Mest autentisk er nok reportagen fra bortførte eskimoers kapsejlad i Københavns havn og deres optræden ved hoffet – Lyschander kan have været øjenvidne.

Er der ikke andre oplysninger i kilderne end et navn, er Lyschander mand for at komplettere det manglende med sin fantasi. Det gør han i en opbyggelig beretning om en apokryf biskop Erik, der i 1152 skal have omvendt hedenske eskimoer:

*De krøb herud af hytter og hul,
Revne og skidne som sorteste kul,
Med børn og buskede kvinde,
Med pile i hånd og barn oppå bryst,
Man måtte der se både jammer og lyst,
Hvor grovhed og Gud de stride.
De stimled og ringed sig omkring,
Og stod så grå hen i den ring,
Som sæler ved havets side.*

...

*De ofred ham efter den kristne sæd,
Som Herre Gud gav til evne.
Kød og fisk til alterfjæl,
Og flæsket af den fedeste sæl,
Det skønneste horn og hvide,*

*Kjortel og skjorter af sener og skind,
De ejede ej nogen verdens ting,
De lod det jo gerne skride.
Den bisp han stod og undred derpå,
Guds ord det kunne slig ting formå,
Hos vildeste folk og grove.
Han svor, han skulle der leve og dø,
Og lide med dennem både glæde og nød,
Og rakte dem hånd og love.
Så blev den bisp og hans sæde der fæst
I Garde by, som landet var bedst,
Og hver sin handel mon drive.
Siden sendtes did præst og messedegn
Og lærde udi hver vinkel og egn,
Til de monne kristne blive.*

Digtingens i virkeligheden skrøbelige historiske redegørelse for Christian IV's togter er overbevisende udbygget i fejende verslinjer med frit opfundne fantasier over nordhavsbølger, regntåger og endeløse strømme af isflager. Om den tredie ekspedition, der i 1607 gik til det barske Østgrønland, hvor dog isen hindrede landgang, hedder det således:

*Der mødte dem isen båd' hvid og grå
Var slagen i smuld og stykker små
Gennem ham de stande lode.
Han rev og skrabede fast på bord
Og gjorde barken sinkelse stor
Han kunne ej selvkommen følge.
Så yppedes der og slig storm og blæst
Hver måtte sig hjælpe som han kunne bedst
Og sig efter vejrliget stille.
Dog mødtes de skib den anden dag
Men regn og storm og megen umag*

*De gjorde dem vejen bange.
Søen og isen var dennem umild
Men der nu vinden gik noget til vild,
Så lod de mod landet gange.
Der blev dem barken slet vildet fra
Dog måtte de lade fort gennem stå
Og så der svar is for stavne.
Lagde så hen både fra og til
Brugte adskillig lemper og eventyrs spil
At søge der ly og havne.
Men isen han stimled sig rundt omkring*

Og tvingde dem både ud og ind
Drev dennem fast af til side.
Thi lagde de langs ad landet ned
Der spilled de sæler hen ud på rad
De grummiste nogen kan vide
Var alle så sorte som kul og beg
De skøde sig op og hævede sig
Så højt over is og bølge.
Man mente, det var den lede trold,
Som land eller folket havde i vold,
Der agtede dem at trylle.
Langt inde lå landet så højt under sky

På fjeldet lå klippen som tårn og by
Det højeste nogen kund' sigte.
Det så så sælsom med tåge og mørk
Som henne i øde og vildeste ørk
Dog lod man sin kurs did rette.
Men der kom på stor storm og vind
Førte skibet så vide og langt i ring
Sit sejl kunne det ikke føre.
Der tured de ud, hvad lykken hun gav
Til vejret luntet og faldt noget af
At de noget kunne gøre.

Men i land kommer de altså ikke ...

Alle tre danske Grønlandsekspeditioner vendte tilbage til marinebasen ved Københavns slot – i dag Det Kgl. Biblioteks have. Et lille efterhængt digt beskriver bygningen af denne tøjhushavn som et resultat af Christian IV's viljefaste beslutning. Lyschander skildrer indvielsen af anlægget i et allegorisk romersk-mytologisk tableau af samme art, som brugtes i tidens festoptog og fyrværkeri, fx ved kroningen 1596.

Hele bogen forelå til den store manifestation i København i maj 1608, da prins Christian blev kåret til tronfølger. Om kongen har haft noget at gøre med tilblivelsen og udgivelsen, vides ikke. Det ydre udstyr er sparsomt, næsten fattigt i betragtning af emnets politiske vigtighed: hævdelser af den danske kronens historiske ejendomsret til Grønland. Har kongen mon ønsket en folkebog til en overkommelig pris?

I 1611 følger et stateligt trykt lejlighedsdigt om erobringen af Kalmar by og slot i sommeren 1611, *Den Calmarnske Triumph*. Det er gjort efter Grønlandsdigtets princip: en historisk begrundelse for tilhørsforholdet efterfulgt af en reportage fra nutiden. Om slaget den 27. maj 1611, hvor den befæstede Kalmar by blev taget, lyder det:

Det var så tidlig en morgenstund
Man havde slikt ventet da ingenlund
Man hørte og ingen larme.
Det krigsfolk faldt an, som myrer og bi,

De, inden vare, vill' gerne vær' fri
Enhver gjorde der sit bedste.
Det var både ynke og lyst at se
Hvor hver på sin side lod sig té

*Og monne hinanden friste.
Den ene vilde op, den anden slog ned,
Man spared ej blod, ej livet derved,
Hver efter sin fordel tragte.
Dermed greb danske til tapper mod
Og Gud og lykken blev dennem god
De svenske blev nederlagde.*

*De stigde den vold, slog portene ned
Og faldt der ind så manged
Og vandt den fæstning med ære.
De, nåde vill' have, blev nåde beteed,
De andre blev slagen og lagdes ned
Med våben og skarpe sværde.*

Lyschander synes i samtidsbegivenhederne at have præcis og god hjemmel: intet oplyses, som ikke bekræftes af dagbøger fra krigsdeltagere, der først langt senere er blevet offentliggjort. Den danske og den svenske konge fejdede i åbne breve om sagen for det europæiske publikum (på tysk og latin). Lyschanders digt må være beregnet på hjemmemarkedet, men man fristes til at betragte det som et officielt indlæg i en tid, hvor egentlige aviser er ukendte i landet. De afsluttende lange gratulationer til kongehus, rigsråd, adel og hær kan ikke være faldet på stengrund. Og det drejer sig om en hasteudgivelse lige efter slottets fald den 3. august – Ølands kapitulation en uge senere er ikke kommet med.

Lyschanders dansksprogede digtning slutter i 1623 med udgivelsen af et dobbeltdigt om prins Christians udvælgelse og hylding i henholdsvis 1608 og 1610. Det drejer sig om den Christian »V«, der dør i 1647 som udvalgt prins, ikke om den senere konge. Også her er der medtaget historiske afsnit til forherligelse af den danske kongeæt, men hovedvægten ligger på reportagerne fra kåringsmøderne i Frue Kirke og på slottet og fra edsaf-læggelsen på Nytorv og de derefter følgende folkefester, den sidste endda med fyrværkeri. Skildringen, som vi ikke har bedre andetsteds, må regnes for pålidelig. De fleste af talerne levede ved udgivelsen og kunne have protesteret mod fejl-citering, og de missiver og dokumenter, vi stadig kender, medtages i nøjagtig gendigtning. Glimtene af den københavnske befolknings medleven på gader og torve i handlingerne kendes igen fra senere royale op-trin i Danmarkshistorien fra arvehyldingen 1660 til Frederik IX's bisættelse 1972.

I fortalen til læseren meddeler Lyschander, at han offentliggør digtene trods forsinkelse på grund af krav fra et udefineret publikum. Mon dette dog ikke snarere er identisk med den udvalgte prins selv? Ham er Lyschanders historiske storværk, den genealogiske pro-sakronike *Danske Kongers Slectebog*, udsendt året før, 1622, i hvert fald tilegnet, – et typografisk pragtstykke på over 700 sider i folio.

Lyschanders digteriske teknik er gammeldags. Han afviger fra yngre samtidige, der allerede nu var i gang med at drøfte, hvorledes modersmålsdigtning kunne bringes i niveau med antikken ved efterligning af klassisk mytologi, billedsprog og metrik.

Lyschander efterligner slet ikke antikken. Han har ingen varslende drømme, muse-påkaldelser, gudeindgreb eller -parlamenter i sin danske epik og bruger meget få klassiske gudeskikkelser. Hans forbilleder er nationale og folkelige: den senmiddelalderlige rimkrønike og de nyere varianter af genren, som Rasmus Reravius, Ole Kongsted (Regiostadanus), Anders Sørensen Vedel og Jakob Jakobsen Wolf i hans egen samtid havde lanceret. Hans eneste versmål er middelalderens foretrukne episke metrum, det smidige enderimede knit-telvers med 4 eller 3 trykstærke stavelser og et frit antal tryksvage stavelser pr. linje.

Lyschander hører tydeligt til den art digtere, der udtrykker sig bedre på vers end i pro-sa. I forhold til de netop nævnte samtidige skribenters løber hans vers – i alt 10.000 – let og mundret af sted, med et lille forbrug af elisioner og pronomiale enkliser, sparsom anvendelse af fyldeord og nødringløser og i det hele taget få formelvers. Verslinje og syn-taks er regelmæssigt sammenfaldende. Lyschander skriver altså linjestil. Anaforiske kon-struktioner, fx. »Dels..., dels...«, forekommer og kan kæde flere verslinjer sammen, men appositioner sikrer det naturlige åndedræt for den, der læser versene højt. Og det var jo netop den almindeligste læsemåde dengang. Ægte enjambementer med pointerende virk-ning findes så godt som ikke, og enjambementer som nødløsning heller ikke. Så vidt det er muligt at bedømme, har Lyschander en mere end normalt elegant ordstilling i sit versifice-rede sprog. Stor manøvreduktighed opnår han blandt andet ved vekslende placering af attributive adjektiver. Det kan hedde: »Af ædelig køn«, »af ædelig gammel art«, »en Brahe from«, »Axel hin gammel og gode«, »af ædelig Troller og ægte«. Hans enderim er forbløf-fende rene, sammenlignet med folkeviserne, der jo netop nedtegnes, afskrives og udgives i hans levetid. Det må dog tages i betragtning, at tiden anerkender øjerim som gode, at der i en række tilfælde kan være tvivl om udtalevariationerne, og endelig at skriftbilledet ikke ligger bare nogenlunde fast.

Lyschanders poetiske veltalenhed bygger især på en bredde fremkaldt ved 2- og 3-ledsgrupper. De er ofte tautologiske i indhold, allittererende i form. I dette sproglige uni-vers får man ikke bare »brev«, men »brev og bulle« eller »brev og bud«, man er ikke »vel-byrdig«, men »af byrd og blod«, man er »vis og klog«, »lystig og fro« eller »gammel og grå«, man kan »lede og søge«, »spørge og få at vide«, »hjælpe og styrke« og have »fundet og hittet«. 3-leds grupper er sjældnere. Stoffet er altovervejende simpleksord, ikke sam-

mensætninger af originalt tilsnit, og ordkombinationerne er kun i meget få tilfælde antite-
tiske. Bredden bliver på denne måde hos Lyschander til en jævn og stedse rindende strøm,
ikke, som i den barokstil, der bryder igennem lige efter hans død, et stormkastet hav.

Valget af den gammeldanske digtekunst til forbillede foretager Lyschander med åbne
øjne. Flere steder peger han på den ubrudte linje fra oldtidens hedenske skjalde til egne
værker. Da han ikke skelner skarpt mellem prosakrøniker og historiske digte, kan han
parallelisere sin egen indsats med skjaldenes, Homers, Livius' og de gammeltestamentlige
fortælleres. De brugte alle deres modersmål, mener han, og blev forstået af hele folket.
Sådan var det også herhjemme:

*I fordum, før vi fik bøger og brev,
Og folket hedninger vare,
Da rimed vor' skjalde og de det skrev
På barken og stenen hin hårde.
Vor' adelfruner var vise og klog
De gamle gotiske klerke
De rimed på blade, og ej udi bog,
De rammeste runer og stærke,
Vor' kæmper, som sad over kongens bord,
Med horn og mjød udi hånde,
De rimed og gjorde af store ord
Hvor de vunde riger og lande.
Vor' ridder og svende på grønneste hed',
De lode der' heste springe
Rimed og digtet så mange led
Hvor de skulle jomfruen vinde,
Vor' jomfruer inden der' bur og g'mak,
Med hvideste lin på skøde,
De rimed om elskov og anden slig sag
Hvor den tvingde mangan til døde.
Vor' lærde og præster i kirke og kor,
Når de Herre Gud skulle prise
De rimed og sang hans hellige ord*

*Med salmer og åndelige vise.
Borgeren på sit håndværks sted
Det var hans højeste glæde,
At digte og rime sig hen på red,
Hvad der udi købinger skeede.
Skipperen under sit sejl og rå,
Når vinden gik hannem til vilje,
Han rimed og sang, hvor det monne stå,
Til søs både vel og ilde.
Bonden i marken ved sin plov,
Han rimed og som han kunne,
Hvor herrerne trættes om mark og skov
Og dennem med magten vunde.
Hyrden sig lagde på høje,
Og blæste der i sit horn,
Sin' rim kunne han vel føje,
Om bondens båd' kvæg og korn.
Så rimed de alle i landet var
Den mægtige med den ringe ...*

Det fremgår af disse brogede – og noget overdrevne – eksempler, at Lyschander sætter rask fortælling over følelsesfuld fordybelse i situationerne. Det går over stok og sten på ganske få linjer, når han først ret kommer på gлед. Det virker på godt og ondt middelalderligt, – til tider præcist og ordsprogsagtigt udhamret, til tider løst og afslappet. Men stilen er i virkeligheden et konservativt kunstprodukt. Lyschander foretager en omhyggelig, men stort set usynlig renselse af den middelalderlige episke diktion, fjerner uregelmæssigheder og kluntetheder uden at binde sig til regelmæssig alternation. Således repræsenterer han den organiske fortsættelse og udbygning af middelalderlitteraturens rimværker til et sidste højdepunkt.

På indholdssiden er Lyschander forbløffende moderne. Ganske vist anbringer han først og sidst i digtene korte omtaler af Guds styrelse og forsyn, undertiden metaforisk varieret til skæbnens gang, lykkens hjul og lignende. Men der er utrolig få bibelhenvvisninger i teksterne sammenholdt med andre samtidige forfattere, og ingen stærke kristelige tendenser. En undtagelse er udlægningen af fyrværkeriet i digtet om prins Christians hylding: menneskenes liv er som raketter, der efter en strålende bue på himlen brat styrter ned og næste dag findes i aske og smuds som værdiløse sortsvedne patronhylstre. Det er faktisk det tætteste, Lyschander kommer på en trykt prædiken.

Ellers virker den kristelige tolkning konventionel og ikke som digterens egentlige ærinde eller interesse. Den overskygges i hvert fald i nutidslæserens bevidsthed af de lange, lange handlings- og resultatorienterede passager om menneskenes bedrifter. Disse passager løber atter ud i en lovsang til det verdslige ry som det varigste monument over et menneskes gerning. Belæg herfor findes både i antikken, fx indskriften ved Thermopylæ over spartanerne, og i det gamle Norden, fx på runesten, i eddadigtene og i Saxos Bjarkemålgendigtning. I Kalmar-digtet hylder Lyschander adelen for en indsats, svarende til standens privilegier:

*Vel dig som lader té hjerte og mod
At følge den herre til hest og fod
På alle hans tog og veje.
Og frejdig agter mer' rigets gavn,
Et ærligt rygte og evigt navn,
End livet og alle din eje.*

*Endog det er vel vovespil,
Hvor sættes båd' slægt og venner til,
Og synderlig af de bedste,
Så er det dog den lovlige sted,
Hvor æren den vindes og rygtet med,
Som regnes end for det meste.*

*Livet er stakket og løber snart hen,
Men rygtet og navnet, som lever igen,
De bliver evig ved lige.
Thi haver de mægtig' i fordum tid
Da dømt sig lykken at være blid,
Man faldt for sit fædrene rige.
Stærkodder og Hildetand døm' det for spe,
At hjemme dø på bolster og ble,
Som syg mand plejer at gøre.
Men rykke sig ud fra land og by,
Under åben himmel og våden sky,
Der sejr af marken føre,
Og ikke hjemme i pragt og stads
Blandt fruere og jomfruere, hos vin og glas,
I dansen lade sig skue,*

*Men i slagorden, når frem er rykt,
Bønnen er beden og hjelmen er luket,
lade kende, hvad man monne due.
Med frejdigt hjerte og tappert mod,
Angribe sin fjend', slå dem under fod,
og mægtig af marken drive.
Og ville end lykken give det så,
Man ikke beholden kunn' komme derfra,
Men måtte på pladsen blive:
Så er det, det lovlige rytterspil,
Og højeste ære i verden er til,
Som nogen ridder kan hænde,
Som rygtet er bedre, end liv og gods,
Så er dette værd fem tusind' mer' ros,
End dø sig hjemme på senge.*

Fra denne høje vurdering af ryet kan Lyschander snildt glide over i et forsvar for historien og historikerne, der ganske vist – som Christian IV's historiografer – sjældent leverer de bestilte arbejder til tiden, men dog alligevel er uundværlige i et moderne selvbevidst rige.

*Thi skriver vi bøger, som bonden sår korn,
At det kan vækstligt blive,
Er der iblandt noget goldt og forn,
Det vil sig med tiden vel give.
Men såede ej bonden, da fik vi ej brød
Og ville der ingen skrive,
Da blev mange herrer og bedrifter død,
Som pennens holder i live.*

*Bonden han såer, og solen skin' fri,
Og skyen giver dug og væde,
Jeg skriver, en anden han falder mig bi,
Den tredje gør sammelede.
Så kan både kornet og bogen gro,
Slet intet kan intet give,
Men når der er noget at bygge på,
Så kan man en gerning drive.*

Lighedstegnet mellem den organiske natur og den menneskeskabte historieskrivning er logisk uholdbart, men poetisk vellykket og derfor forførende slagkraftigt i argumentatio-

nen. Sammenligningen med bønderne, der sår korn, men ikke kan fremtvinge væksten, før tiden er inde, – bønderne, der må arbejde sammen for at nå et resultat, – bønderne, hvis brød er uundværligt for landet, er et af dansk litteraturs første forsvar for humanioras egenart og eksistensberettigelse.

Lyschanders historiesyn – i øvrigt et ord, han ikke kender – er en blanding af det klassisk-antikke og det middelalderligt-kristelige. Krøniken, som han gerne benævner sit fag, kan belære både fyrster og undersåtter om deres pligter ved at demonstrere, hvorledes historien gentager sig i gerninger med vekslende mennesker i hovedrollerne. Nogle begivenheder fremhæves til efterligning, andre til advarsel. I digtet om prins Christians kåring redegør Lyschander udførligt (følgende Saxo) først for de dårlige hedenske konger i Danmark. De ville ikke tænke på døden og valgte derfor ikke en efterfølger i levende live. Han viser, hvorledes dette gik ud over fædrelandets fred og lykke. Så fører han kong Hother frem, som før et slag, hvor han ifølge en spådom ville falde, lod sin umyndige søn kåre. Han tillægger Hother en stort set opdigtet tale med argumenter herfor. Og derpå kan han, tildels i samme ordvalg, fortælle, hvorledes Christian IV nu i 1608 indkalder stænderne til at udvælge den lille 5-årige søn til tronfølger. Ved denne præfigurationsteknik bringes læseren til at se Christian IV i Hother og Hother i Christian IV. Nyere Saxo-forskning har sandsynliggjort, at persongalleriet i *Gesta Danorum* i høj grad danner et netværk af præfigurationer – ganske som middelalderlige teologer forstod Det Gamle Testamente som forvarslere om Det Nye. Lyschander fortsætter denne tolkningstradition, men på verdsligt materiale.

Hverken den antikke tanke om historiens kredsløb eller den kristne forsynstanke er dog bærende for Lyschanders opfattelse af tingenes gang og livets muligheder. I sin praksis er han – måske uden selv at vide og ville det – barn af sin tid, den i europæisk perspektiv sene og kortvarige danske renæssance, som kilede sig ind mellem den nidkære reformation og den stridkære ortodoksi.

Lyschanders Billeslægtens rimkrønike handler ret beset om den verdslige udødelighed – magten og æren, jorden og godserne, de utallige mageskifter og sammenlægninger ved giftermål, og slægtens trygge fortsættelse, hver gang et individuelt medlem af familien er lagt i mulde og mørken grav. Digteren og hans mange kvindelige jeg-fortællere lægger på ingen måde asketisk afstand til denne verdens rigdomme.

Grønlandskrøniken skildrer mænds uforsagte mod, deres stædige energi og deres store appetit på oplevelser i den reelle verden – en appetit, som mættes ved de eksotiske fæno-

mener oppe nordpå: vand-enhjørningerne (dvs. narhvaler), underjordisk ild, askeregn, midnatssol, jordskælv og eskimoer i kajakker.

Kalmar-digtet udmaler, med historisk tilbageblik helt til Bråvalla-slaget hos Saxo, moderne krigeres død for konge og fædreland i ærlig kamp, med erobringen af slottet som det kortsigtede, evigt ry i historien som det langsigtede resultat.

I Lyschanders mest teologiserende værk, dobbeltdigtet om prins Christian, skal han tolke og belære om rigsklenodiernes dybere – altså religiøse – betydning. Selv her sker det med en overvægt til det verdslige. En forgænger, Rasmus Reravius, betegner fx i 1574 i et digt om Frederik II's kroning rigsæblet som et billede på, at verden er i Guds hånd. Lyschander udlægger dets rene guld og fuldkomne runding, uden last og mén, som tegn på rigets tilstand under den gode fyrste.

Holdningen hos Lyschander er et eksempel på renæssancehumanisme. Gud har skabt alt og afstukket grænserne for begivenhedernes gang, men inden for disse grænser er der mulighed for at handle – eller at undlade at handle.

Og magisteren, provsten og historiografen Lyschander foretrækker så langt frejdige helte for tøvende tænkere og granskende folk. »Frejdig« er et yndlingsord hos ham. Heltene i hans digtning er personer som Stærkodder, Steen Rosensparre, Tyge Krabbe, Otte og Tønne Brahe, kongerne Sverre, Frederik II og Christian IV, dronning Margrethe, søfarerne Martin Frobisher, Mogens Heinesen, Godske Lindenov. Om forfatteren Lyschander overhovedet tør kaldes gejstlig, vurderer han i hvert fald mennesker fra en synsvinkel mest passende for en feltpræst.

Fra Christian IV's lykkelige år bringer Lyschander således bud til os i dag om et Stordanmark, med vide og åbne horisonter, med plads for mænd med handlekraft og opdagelseslyst, og kvinder, der – som det hedder om dronning Margrethe – har »mandshjerte under kvindebryst«. Han fremhæver den danske grønlandsfarer Lindenovs initiativ, da 1605-eskadren imod sejlinstruksen skilles i en engelsk og en dansk kommanderet del:

*De havde en dansker styres mand god',
Var frisk og snild i mund og mod',
Den kurs ville han vel friste.
Forsøge, mens man dennem troede vel,
Den danske mand duer og noget selv,
Når de den fremmed' må miste.*

Og Lyschander henvender sig til Danmark efter det fejlslagne 1607-togt:

*Du ædle, friske og danske blod,
Du haver lagt verden mest under fod,
End kan du og Grønland tvinge.
I fordum, der skiben' var ringe og små,
Og hver mand monne vel lidet formå,
Da kunne man det end finde.
Nu haver du Gud, og alt det du vil,
Så tapper en konge, som han er til,
Du mått' det alt tiere vove.
At blive fast ved, bruge hoved og hånd,
Og trolige drive alt det, man kan,
Det er gammel danske love.*

*Rom blev ikke bygt oppå én dag,
Men spildte lang tid og megen umag,
Før det fik slig magt og mynde.
Man kan ikke på én tid og stund
Begynde at drive en gerning til grund,
Dog den er liden og ringe.
Hvem intet godt vover, han vinder og lidt,
Og hvem intet sætter til af sit,
Han mister tit mere for mindre.*

De følgende årtiers – og århundreders – politiske og territoriale deroute for Danmark får desværre Lyschanders stemninger til at fortone sig bagude i det 17. århundrede som en urealistisk vision, en tabt national livsfølelse.

Nemmere er det at identificere sig med den klare forestilling om dansk identitet, Lyschander giver udtryk for. Hans definition af danskernes væsen i dåd og poesi spidnes til i, hvad han kalder »den gamle Tarvelighed«, altså nedarvet jævnhed, forkærlighed for det enkle, det fordringsløse, det beskedne, men tilstrækkelige – i modsætning til overmodig pryd og pralende udenlandske moder. Vi må naturligvis i dag af al magt abstrahere fra den moderne nedsættende betydning af ordet »tarvelig«.

Denne danske nationaldyd ses især i Lyschanders beskrivelse af prins Christians hylding i København 1610. I processionen gennem byen rider rigsrådet frem med alvorlig og tarvelig mine, enkedronning Sophie kører i halvåben vogn, så alle kan se hendes tarvelige dejlighed og ydmyge mildhed, den unge prins og hans høje hr. fader fører sig frem i kongelig pragt, men er samtidig milde i sind og rider sagte og sindigt. Og da bønderne kaldes frem for at bekræfte hyldingsakten, hedder det:

*De holdte sig tarvelig, mente det godt,
Den tarv gav hæder og ikke spot
Foruden udaf de onde.*

I en indlagt gratulationsode rettet til de forskellige tilstedeværende stænder taler Lyschander netop i forbindelse med bønderne om den gamle enfoldighed, der har sit særlige hjem på landet; han ønsker, at bønderne må

*vokse og meres i tarvelighed,
Med hjerte, gerning og orde,
I tro og love og kærlighed,
Som Danske de fordum gjorde.*

Ordet "Danske" er fremhævet i originaltrykket.

Mottohenvisninger til Xenofon og Herodot foran prins Christian-digtene demonstrerer, at Lyschander kender en sådan holdning i antikken. Han har formentlig også lagt mærke til den i Saxos Danmarkshistorie såvel som i rimkrøniken. Hos en bestemt konservativ skribenttype er den en topos. Men Lyschander lægger vægten på den fredelige sameksistens og den inderlige kærlighed mellem fyrste og folk snarere end på det heroisk-majestætiske i herskernes afkald, selvdisciplin og opofrelse. Og han lader ikke jævnheden skeje ud i det grove kraftkarleri, der præger en skikkelse som Stærkodder hos Saxo. Lyschandere personer er, selv hvor de tilhører samfundets top, uden patetiske gebærder.

Forestillingen om en særlig dansk jævnhed som fælles egenskab hos rigets store og den brede befolkning er, i tiden, vistnok enestående vægtigt fremhævet af Lyschander. Det foregriber nærmest Oehlenschlägers, Grundtvigs, Ingemanns og de andre guldalderforfatteres lovprisning af Frederik VI. Lyschandere bestemmelse af danskhed som en stilfærdig balance mellem værdighed og naturlighed er den egentlige nøgle til hans danske digtes indhold og stil.

Få år efter Lyschandere død afbryder den internationale barok forbindelsen fra den danske litterære middelalder- og reformationstidstradition til nutidsdigtningen. I 1627 introducerer Anders Arrebo den moderne, regelmæssigt alternerende metrik i sin reviderede danske oversættelse af Davids psalter. Siden kommer Kingo brusende med sin barokke kunstpoesi, et højdepunkt af patos med forpustet opfindsomhed i dristige billeder og origi-

nale ordsammensætninger. Lyschanders troskyldige digtertone er nu uhjælpeligt forældet. Hans poesi savner raffinement og politur i barokkens øjne og synes senere primitivt humpende i klassicismens. Hans optimisme med hensyn til Danmarks fremtid bliver gjort til skamme i den sidste del af Christian IV's regeringstid, for slet ikke at tale om de følgende kongers. Ved indbruddet af bodskristendom, som følges op af pietisme, tager Lyschanders djærve korsfarerkristendom sig upsykologisk og primitiv ud.

Først i romantikken bliver det med Grundtvig og Ingemann – der begge værdsatte Lyschander – igen muligt for danske digtere at tale jævnt om alt det høje: Gud, konge og fædreland. Lyschander er nationalromantiker, før begrebet rigtig findes.

